

УДК 343.61:340.5 (4)
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2024.10>

А. І. Мустафаєва
аспірантка кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0009-0008-3349-5368

ТУРЕЦЬКИЙ ДОСВІД ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЕМБРІОНА ЛЮДИНИ: ПРОБЛЕМИ ТА МОДЕЛІ

У статті здійснюється комплексний аналіз правового регулювання статусу ембріонів у Туреччині, зокрема тих, що створені в умовах лабораторії за допомогою технологій штучного запліднення. Дослідження підкреслює наявність значних правових прогалин у чинному законодавстві Турецької Республіки, що ускладнюють ефективний захист ембріонів. Вказується на те, що ембріони, створені штучним шляхом, часто сприймаються радше як технологічні продукти, а не як суб'єкти права, що знижує рівень їхнього правового захисту. У статті розглядаються етичні та правові питання, пов'язані з використанням ембріонів у наукових дослідженнях і процедурі генетичного тестування, які часто проводяться без належного правового підґрунтя. Акцентується увага на необхідності вдосконалення правового регулювання, щоб усунути існуючі суперечності та забезпечити належний правовий захист ембріонів на всіх етапах їх розвитку. Зокрема, підкреслюється важливість чіткого визначення правового статусу ембріонів з моменту запліднення, незалежно від їхнього місця знаходження – в утробі матері чи в лабораторії. Вказується на різницю у правовій інтерпретації статусу ембріонів, створених для репродуктивних цілей, і тих, що призначені для наукових експериментів, що викликає етичні дилеми. У статті також обговорюються питання дієздатності ембріонів, враховуючи юридичну термінологію, яка визначає, що право дієздатності виникає в момент, коли дитина потрапляє в матку, за умови, що вона народжується живою. Це положення формально обмежує правоздатність лише ембріонами в утробі, тоді як ембріони, створені в лабораторії, залишаються поза правовим захистом. На основі аналізу правових актів, визначається проблематика можливого нормативно-правового моделювання, зокрема, введення чітких обмежень на генетичне тестування та відбір ембріонів, створення спеціалізованих інституцій для контролю за цими процесами, а також розробку чітких норм щодо захисту ембріонів від неправомірного використання.

Ключові слова: ембріон людини, правовий статус, Туреччина, штучне запліднення, генетичні дослідження, правовий захист, нормативно-правові акти, допоміжні репродуктивні технології.

Mustafaeva A. I. TURKISH EXPERIENCE OF LEGAL PROTECTION OF THE HUMAN EMBRYO: PROBLEMS AND MODELS

The article provides a comprehensive analysis of the legal regulation of the status of embryos in Turkey, in particular those created in a laboratory using artificial insemination technologies. The study highlights the existence of significant legal gaps in the current legislation of the Republic of Turkey, which complicate the effective protection of embryos. It is pointed out that artificially created embryos are often perceived as technological products rather than as subjects of law, which reduces the level of their legal protection. The article examines ethical and legal issues related to the use of embryos in scientific research and genetic testing procedures, which are often carried out without a proper legal basis. Attention is focused on the need to improve legal regulation in order to eliminate existing contradictions and ensure proper legal protection of embryos at all stages of their development. In particular, the importance of clearly defining the legal status of embryos from the moment of fertilization, regardless of their location – in the womb or in the laboratory – is emphasized. The difference in the legal interpretation of the status of embryos created for reproductive purposes and those intended for scientific experiments is indicated, which causes ethical dilemmas. The article also discusses the issue of embryo capacity, considering the legal terminology that states that the right to capacity arises the moment a child enters the womb, provided that it is born alive. This provision formally limits legal capacity to embryos in the womb, while laboratory-created embryos remain outside legal protection. Based on the analysis of legal acts, the issues of possible regulatory modeling are determined, in particular, the introduction of clear restrictions on genetic testing and selection of embryos, the creation of specialized institutions to control these processes, as well as the development of clear norms regarding the protection of embryos from improper use.

Key words: human embryo, legal status, Turkey, artificial insemination, genetic research, legal protection, regulatory acts, assisted reproductive technologies.

Доволі цікавою, одночасно проблемною видається ситуація щодо правової охорони ембріону людини та суміжних питань у Туреччині. Зокрема, процедура штучного запліднення, або народження дітей з пробірки, викликає складні питання щодо правового захисту ембріонів. Існуючі нормативні акти в Турецькій республіці демонструють дві основні проблеми [1, с. 77]. По-перше, вони не забезпечують ефективного захисту ембріонів, створених поза тілом матері. По-друге, такі ембріони часто піддаються різноманітним

втручанням, які не мають чіткої правової основи через прогалини в законодавстві або суперечності в існуючих нормах.

У Туреччині, як і в багатьох інших країнах, правовий статус ембріонів, як тих, що знаходяться в пробірці, так і тих, що в матці, є предметом суперечок. Це можна пояснити кількома факторами. По-перше, самі фактичні обставини зачаття ембріона впливають на формулювання правових норм. Ембріон, створений в лабораторії, часто сприймається не як людина, а як технологічний

продукт – «купка клітин», «штучна» жива істота, або навіть «побічний продукт» процесу штучного запліднення. Це сприйняття може призводити до того, що втручання в такий «продукт» вважається допустимим, залишаючи його без належного правового захисту [2, с. 46].

Цей підхід створює різницю в сприйнятті ембріонів, зачатих природним шляхом, і тих, що створені в лабораторії. Ембріони, що розвиваються в матці, зазвичай розглядаються як люди, тоді як ті, що створені для експериментальних цілей, можуть розглядатися як матеріал для досліджень.

Проте, навіть при аналізі правовий статусу ембріонів, створених для репродуктивних цілей, стикаємося з питанням: які з них слід вважати повноцінними з точки зору правового захисту – всі, або лише ті, що імплантовані в матку, або тільки ті, що в подальшому народилися як діти? Це питання піднімає важливу етичну дилему: чи можна розглядати ембріон як «засіб» для досягнення певної мети, і якщо так, то які правові наслідки це має? Такий підхід може призвести до ситуацій, де ембріони залишаються без належного захисту, що вимагає перегляду існуючих правових норм для забезпечення їхньої ефективності та справедливості.

У сучасній науковій та правовій дискусії ембріон, створений в лабораторних умовах, часто розглядається як продукт технологій. Це породжує думку про те, що втручання у такий «продукт» є прийнятним, що залишає його без належного правового захисту. Важливим аспектом тут є те, що правовий статус ембріона в пробірці і в матці розглядається по-різному, і ця різниця базується на меті, з якою ембріон був створений [2, с. 50].

Ембріони, які розвиваються природним шляхом в утробі матері, зазвичай вважаються людьми з усіма відповідними правами. Навпаки, ембріони, створені для наукових експериментів, часто розглядаються лише як матеріал для досліджень. По-перше, такий підхід до ембріонів як до «засобу» для досягнення певної мети піднімає етичні та правові питання, що потребують обговорення. Визначення правового статусу ембріона не може бути однозначним і вимагає ретельного аналізу залежно від контексту його створення та подальшого використання.

По-друге, іншою причиною, яка впливає на правовий статус ембріонів, полягає в тому, що рішення про долю ембріона, якому лише тиждень або десять днів, приймається шляхом його імплантації в матку, заморожування або знищення. Такий ембріон ще не має розвинених органів чи мозку, що створює підґрунтя для менш суворого правового захисту порівняно з ембріоном, що розвивається в утробі матері. Це може пояснити, чому тижневий ембріон у пробірці вважається менш захищеним, ніж десятиденний ембріон,

який може бути підданий аборті. Однак, якщо законодавець визначає правовий захист ембріона лише на основі часу, витраченого на його розвиток, є ризик ігнорувати безперервність процесу розвитку людського життя.

І, по-третє, ще однією причиною, що впливає на правовий статус ембріонів, пов'язана з юридичною термінологією. Згідно зі статтею 28 Цивільного кодексу Туреччини, право дієздатності виникає в момент, коли дитина потрапляє в матку матері, за умови, що вона народжується живою [3]. Це означає, що з формальної точки зору лише ембріон у пробірці не вважається правоздатним. Однак, якщо розглядати питання з точки зору суті, можна стверджувати, що термін «входження в матку» фактично означає момент запліднення яйцеклітини спермою. У такому випадку, всі права, які застосовуються до ембріона в матці, повинні також поширюватися на ембріон у пробірці. Це підкреслює, що правова система Туреччини визнає початок життя з моменту запліднення, що робить ембріон у пробірці правоздатним [1, с. 83].

Ембріон, створений у пробірці, не змінює своєї сутності, коли його імплантують у матку матері. Питання не в тому, де знаходиться ембріон – у матці, штучній матці чи лабораторному контейнері. Це не питання мети створення чи часу, адже головне питання полягає в тому, чи визнає правова система людський ембріон членом людства.

Основним документом, що регулює правовий статус ембріонів, створених для репродуктивних цілей, є Керівництво для центрів допоміжної репродукції (ART) [4]. Згідно з цим Керівництвом, ембріони створюються та імплантуються в матку матері, щоб допомогти подружнім парам, які не можуть мати дітей природним шляхом. Такий процес дозволено проводити лише в спеціалізованих центрах допоміжної репродуктивної технології, які отримали відповідний дозвіл від Міністерства охорони здоров'я Туреччини [4].

Керівництво також встановлює суворі обмеження на використання ембріонів, створених у лабораторних умовах. Вони можуть бути використані виключно для репродуктивних цілей, і будь-яке інше використання, наприклад, для наукових досліджень або експериментів, заборонено. Це підкреслює важливість захисту ембріонів від використання в цілях, які не відповідають їхньому первісному призначенню, і забезпечує, що їх створення та використання відбувається в рамках чітко визначених правових норм [4].

Згідно з Керівництвом для центрів допоміжної репродукції, існують суворі обмеження на використання репродуктивних матеріалів. Зокрема, заборонено використовувати яйцеклітини та сперматозоїди, отримані від майбутніх батьків, для будь-яких інших цілей або для інших пар. Також

заборонено використовувати репродуктивні матеріали від осіб, які не планують мати дітей, для інших майбутніх батьків. Крім того, заборонено зберігати, передавати або продавати яйцеклітини та сперматозоїди для будь-яких цілей, окрім тих, що визначені в статті 17 Керівництва [4].

Центри, які порушують ці положення, підлягають суворим санкціям. Їх діяльність може бути призупинена на строк до шести місяців, а ліцензії та дозволи на роботу можуть бути анульовані. Це підкреслює серйозність підходу до регулювання використання репродуктивних технологій і захисту прав ембріонів, забезпечуючи, що всі дії в цій сфері відповідають етичним і правовим стандартам [4].

Станом на серпень 2008 року, за офіційними даними Міністерства охорони здоров'я Туреччини, в країні функціонують 104 ліцензовані центри допоміжної репродуктивної технології. Згідно з офіційною статистикою Міністерства охорони здоров'я Туреччини, у 2005 році ці центри створили та імплантували в матку 21 881 ембріон. Хоча Міністерство охорони здоров'я має дані про кількість ембріонів, які були імплантовані, воно не веде облік загальної кількості створених ембріонів або тих, що були знищені [2, с. 48].

Інше джерело повідомляє, що з 1989 року в Туреччині народилося 40 000 дітей, зачатих за допомогою технологій штучного запліднення, причому лише у 2007 році було народжено 6 000 таких дітей. Враховуючи, що під час кожного циклу створюється приблизно п'ять ембріонів, можна припустити, що щорічно створюється близько 200 000 ембріонів [5, с. 2].

Питання про статус дитини, зачатої за допомогою технологій штучного запліднення, є важливим, оскільки воно підкреслює складність визначення моменту, коли основні права починають діяти. Перед правником Туреччини виникає питання: чи є ембріон у пробірці власністю батьків, чи він вже є повноправним членом людської спільноти, або ж стає таким лише після імплантації в матку матері? [2, с. 54] У Туреччині відсутні чіткі, несуперечливі та послідовні правові норми або судові прецеденти, які б вирішували це питання.

Ситуація ускладнюється, коли замість лікування захворювання у ембріону, його просто знищують. Генетичні тести на спадкові захворювання часто проводяться без чітких обмежень, і навіть у випадках, коли захворювання піддається лікуванню, ембріон може бути знищено. Більше того, результати таких тестів можуть лише вказувати на генетичну схильність до певних хвороб, які можуть ніколи не розвинутися [2, с. 55].

Для Туреччини існує два можливі підходи до вирішення проблеми регулювання генетичних досліджень ембріонів. Перший підхід полягає у встановленні чіткого законодавства, яке визна-

чає перелік генетичних захворювань, що можуть бути предметом дослідження. Це забезпечить більш суворий контроль і захист, оскільки всі дозволені захворювання будуть чітко перераховані.

Другий підхід передбачає створення спеціалізованої установи, подібної до Управління з питань людського запліднення та ембріології у Великобританії. Така установа матиме широкі повноваження для проведення досліджень і прийняття рішень щодо ембріонів. Вона зможе оцінювати кожен випадок індивідуально, приймаючи рішення про проведення генетичного скринінгу та відбір ембріонів на основі результатів.

Альтернативно, може бути створена комісія з обмеженими повноваженнями, яка б лише дозволяла проведення генетичного скринінгу. Для цього турецькими науковцями пропонується реорганізувати функції вже існуючої Наукової комісії з генетичних захворювань.

У цьому контексті деякі пари можуть вирішити зробити аборт через наявність хромосомних аномалій або генетичних захворювань. Також є пари, які можуть завагітніти природним шляхом, але стикаються з ризиком народження дітей з хворобами або інвалідністю. Такі пари не можуть скористатися методами допоміжної репродуктивної технології згідно з чинними рекомендаціями, оскільки вони здатні мати дітей природним шляхом [2, с. 56].

В подібних ситуаціях, напевно, необхідно чітко визначати, чи можуть ці пари використовувати допоміжну репродуктивну технологію для генетичного скринінгу ембріонів. Іншими словами, слід встановити правові норми, які визначають, при яких генетичних захворюваннях дозволено застосування технологій штучного запліднення та відбір ембріонів.

У центрах, що займаються штучним заплідненням, перед імплантацією ембріонів у матку проводиться їх відбір за допомогою генетичного скринінгу, зокрема, методом передімплантаційної генетичної діагностики. Цей метод застосовується в таких випадках: якщо в родині є генетичні захворювання, жінки старше 38 років, які можуть народити дітей з інвалідністю, жінки з низькою ймовірністю завагітніти та високим ризиком викидня, пари, які неодноразово намагалися скористатися технологіями штучного запліднення без успіху, а також чоловіки з низькою якістю сперми [6, с. 10].

У Туреччині немає законодавчих обмежень на використання технологій штучного запліднення для вибору дитини, за винятком заборони на визначення статі. З розвитком технологій зростає кількість захворювань, які можна виявити за допомогою генетичного скринінгу. Такі «генетичні ризики», як серцеві захворювання, ожиріння або рання деменція, можуть стати критеріями

для відбору ембріонів. Хоча генетичні діагностичні центри проводять аналізи для виявлення захворювань, подібно до заборони на визначення статі, генетичний скринінг і відбір ембріонів для створення «ідеальних» дітей з точки зору генетичних характеристик повинні бути чітко заборонені [2, с. 60].

Законодавство дозволяє тестування ембріонів, створених за допомогою штучного запліднення, для пренатальної діагностики спадкових захворювань крові, що регулюється відповідними рекомендаціями. Хоча немає чітких положень, можна інтерпретувати, що відбір ембріонів без ознак супутніх захворювань є законним у контексті профілактики та боротьби з генетичними захворюваннями.

Очікується, що ембріони будуть підлягати тестуванню на захворювання в рамках процедур допоміжної репродуктивної технології, особливо якщо майбутні батьки, які використовують ці методи, є носіями захворювання.

У Туреччині існує проблема з доступом до допоміжних репродуктивних технологій для пар, які можуть мати дітей природним шляхом, але мають ризик народження дитини з генетичними захворюваннями. Згідно з Керівництвом, немає чітких критеріїв, які б дозволяли таким парам скористатися цими технологіями, навіть якщо вони можуть документально підтвердити, що не можуть мати дітей без допоміжної репродуктивної технології [4]. Наприклад, наявність у майбутніх батьків гемоглобінопатії не є підставою для включення їх у програму допоміжної репродуктивної технології з метою народження здорової дитини.

Ще однією важливою проблемою є питання згоди. Згідно з Керівництвом, жодні дії не можуть бути вжиті без згоди заявника [4]. Це означає, що навіть якщо пара є носієм захворювання, вони можуть погодитися на процедуру допоміжної репродуктивної технології, але не обов'язково на генетичне обстеження ембріонів. Це піднімає питання: чи означає згода на допоміжну репродуктивну технологію автоматичну згоду на імплантацію лише здорових ембріонів після їх відбору?

Результати генетичних тестів ембріонів, проведених у центрах для виявлення спадкових захворювань, є конфіденційними. Без згоди особи, яка дала дозвіл на тестування, ці результати не можуть бути розголошені третім особам [4]. Це правило конфіденційності захищає генетичну інформацію ембріонів від розголошення.

Конфіденційність генетичної інформації служить для захисту як ембріонів, так і батьків. Якщо третя сторона отримує доступ до результатів, вона може вплинути на вибір ембріона, віддаючи перевагу одному на шкоду іншому. Батьки можуть використовувати результати тестів як основу для прийняття рішення про відбір ембріона.

У випадку імплантації ембріона з ризиком захворювання або без нього, розголошення генетичної інформації третім сторонам може вплинути на дитину або батьків як до, так і після народження. Наприклад, якщо приватні медичні установи отримують доступ до цієї інформації, вона може вплинути на розмір страхових внесків у допологовий та післяпологовий періоди.

Без захисту конфіденційності генетична інформація про ембріон, імплантований у матку, могла б бути використана іншими після народження. Очевидно, що ніхто не схвалить використання генетичних даних, отриманих під час тестування, без належного захисту.

Отже, якого можна дійти висновку при аналізі законодавчої бази Туреччини, що стосується правової охорони ембріону людини. Ембріони, створені за допомогою технологій штучного запліднення, часто піддаються втручанням, які можуть бути без правових підстав, незаконними або юридично сумнівними. Це відбувається через наявність юридичних прогалин, суперечностей або незаконних дій, таких як генетичне тестування ембріонів або відбір ембріонів.

Існують також правила, що обмежують створення ембріонів у пробірках, захищаючи їх від використання в інших цілях, окрім репродукції. Проте, в процесі створення ембріонів для репродукції часто виникають «залишкові» ембріони. Основною причиною цього є законодавча прогалина, яка дозволяє створювати більше ембріонів, ніж може бути імплантовано в матку.

Відсутність законодавчих обмежень на кількість ембріонів, які можуть бути створені в кожному циклі штучного запліднення, створює враження, що правовий статус ембріонів не є чітко визначеним у нормативних актах. Відсутність числової верхньої межі свідчить про те, що ембріони розглядаються як частина процесу, спрямованого на ефективне відтворення.

Рекомендації щодо допоміжних репродуктивних технологій відображають підхід, який допускає втручання в ембріони в процесі штучного запліднення і не розглядає їх знищення як юридичну проблему. Якби ембріони вважалися людськими істотами з правом на дієздатність, питання їх знищення або заморожування, якщо вони не були імплантовані, мало б розглядатися як питання прав людини. Формулювання настанови стосується таких дій, як «зберігання, використання, передача, продаж, викидання» ембріонів, що підкреслює їх об'єктний статус у правовому контексті.

Проблема залишкових ембріонів, які не використовуються в процесі штучного запліднення, потребує перегляду. Можна запровадити регулювання, яке б встановлювало максимальну кількість ембріонів, що можуть бути створені, щоб

уникнути появи залишкових ембріонів. Одним із можливих рішень є донорство ембріонів, коли залишкові ембріони можуть бути передані іншим жінкам, які бажають стати матерями.

Варто зазначити, що в контексті прав людини існує не право на відтворення, а право на створення сім'ї. Для створення сім'ї не обов'язково мати дитину, яка є біологічно спорідненою з батьками. Також необхідно визначити, скільки днів ембріони можуть зберігатися перед імплантацією в матку.

Законодавець повинен вирішити, чи є ембріон, створений у лабораторії, суттєво відмінним від ембріона в матці, і чи вважається він дієздатною людиною після певного періоду (наприклад, 7 або 14 днів). Також важливо визначити, чи має ембріон права з моменту запліднення, незалежно від того, де він знаходиться – у матці чи в пробірці. Це допоможе усунути правову двозначність.

Не варто формувати регулювання, базуючись на відмінностях між ембріоном у пробірці та в матці. Усунення двозначностей є важливим, оскільки вони розширюють можливості для втручання в ембріон. Правова невизначеність і суперечності

свідчать про те, що існуючі норми є неповними, і це може бути зроблено навмисно. Така неповнота змушує замислитися над питанням, чи слід вважати ембріон з пробірки людиною.

Література

1. Çoban Aykut. Türkiye'de Üreme Sürecinde Oluşturulan Tüpteki İnsan Embriyosunun Hukuki Statüsü. *İnsan Hakları Yıllığı*. 2009. Cilt 27. s. 75–96.
2. Çoban Aykut. The Legal Status of the Human Embryo in Test-Tube in Reproduction Process in Turkey. *Turkish Yearbook of Human Rights*. 2012. Vol. 34. p. 45–66.
3. Türk Medeni Kanunu : Kanun. 1 Ocak 2002. no. 4721. URL: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4721&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (дата звернення: 12.11.2024).
4. Üremeye yardımcı tedavi uygulamaları ve üremeye yardımcı Tedavi merkezleri hakkında yönetmelik. *Resmî Gazete* : веб-сайт. URL: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=20085&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> (дата звернення: 12.11.2024).
5. Akyol Cahit. 40 Bin Tüp Bebeğimiz Var. *Hürriyet Pazar Eki*. 2008. 13 Temmuz. s. 2.
6. Kahraman Semra. Akraba Evliliklerinde Çiftler Gebelik Öncesi Genetik Tarama Yaptırılmalı. Bade Gürleyen'in yaptığı söyleşi. *Milliyet Pazar Eki*. 2007. 9 Aralık. S. 10.